



Elnarə Akimova

Ədəbiyyatın bir yaşam hadisəsi, iç sevdası olduğu artıq deyilmiş fikirdir. Bu barədə əlavələr etməyə həcat yoxdur. Həcat ona var ki, ədəbiyyatda hələ yetərinə oturmamış kimsələrin əl və dil hücumundan onu qorumağa bütün gücümüz və qüvvəmizlə atılmaq. Əslində, tutağı olmayan bir çox fikirlərə əhəmiyyət verməyib üstündən sükutla adlamaq da olar, nədən ki, sükut bütün zamanların ən gözəl cavabı sayılmış. Gəl ki, "mən belə əsrarı qana bilmirəm" deyibən bir çox məqamları ötürə bilmirsən. Azərbaycan ədəbiyyatında nə baş verir? Durmadan artan ədəbiyyat materialları, internet portallarının kifayət qədər geniş meydan verdiyi azadlıq - yazdığı mətnin oxucuya çevik ötürülməsi prosesi və bunun ətrafında yaranan müzakirələr polifonikliyi. Biz bu müzakirələrin nə dərəcədə səmərəliliyi, ədəbiyyata verdiyi pozitiv qida, yaxud neqativ təsirləri haqqında danışmayacağıq. Ən azı, düşünürəm ki, bu müzakirələr ədəbiyyatın dinamikası, ədəbi prosesin canlanması baxımından uğurlu addımdır. Əsər varsa, yazılıbsa təbii, onun haqqında tənqidi fikir də olmalıdır. Bu müzakirələr ona xidmət etmir ki, hər ilin, ayın, günün böyük ədəbiyyatını ortaya çıxarmağa iddialı olasan. Zəhmət tələb edir, müasir proses elə onunçündür ki, hazır, peşəkar ədəbiyyatla işləmir. Çağın ədəbi təsərrüfatını ələkdən keçirmək, zaman və insanın zamanında yeri barədə ideyanı ehtiva edən bədii əsəri oxucuya, ədəbiyyata tanımaq missiyasında bulunur. Oxumadan, müzakirə etmədən bu mümkünmü?

Son zamanlar tənqidin ünvanına deyilən cəfəng fikirlərin, diletant yaşayışlarının sayı xeyli artmış. Bəs nə zaman əskik olmuş? Demək olar ki, heç zaman. Axundov zamanından çağımızadək tənqidin ünvanına kəskin iradlar səsləndirilmiş, onun bədii düşüncə üçün lazımsızlığı qənaəti özünü tükətməmişdir. Yox, bütəlməyən tənqidin ünvanına da iradlar səsləndirilə bilər, amma onun haqqında ikrahla, əhəmiyyətsiz kimi danışmaq yolverilməzdir. Aspiranturaya daxil olduğum 2001-ci ildə ustad alim Yaşar Qarayev mənə 90-cı illərin ədəbi tənqidini araşdırmağı tədqiqat mövzusu kimi təklif edəndə institutun Elmi Şurasından tutmuş ədəbi kluarlarına qədər belə bir fikir hakim idi: "Ədəbi tənqid varmı ki? Olmayan bir şeydən necə tədqiqat yazmaq olar?". Hərçənd olmasaydı belə, bunun özü tədqiqatın araşdırılma funksionallığını heçə endirmirdi. Necə olur axı, neçə onillik tarixi kökləri üzərində gəlişən ədəbi tənqid sahəsi 90-cı illərin polifonik olayları, kataklik prosesləri önündə laxladı, çökdü, yoxa çıxdı, nəzəri arsenal bu qədərmi bəsit imiş? Mövzunun içinə girdik-

də isə vəziyyətin heç də belə olmadığı bəlli oldu. Məlum oldu ki, tənqid keçmiş mövqeyini itirsə, cari prosesə fəal müdaxilə etmək əzmində olmasa belə potensialı tükənməyib, bədii fakta, əsərlərə yanaşmada intellektual-elmi həssaslığı, dərin nəzəri mühakimə səriştəsini qoruyub saxlaya bilib. Bu qənaəti mənə doğuran 90-cı illərin tənqidinin yeni ədəbiyyat tarixçiliyinin yazılması istiqamətlərində elmi çabası, ədəbi irsi dəyərləndirmədə nümayiş etdirdiyi pozitiv mövqeyi, sovet dövrü ədəbiyyatımıza dair münasibətlərin durulması istiqamətində göstərdiyi obyektiv-elmi-metodoloji üsullar və s. v. i. deyildi, tənqid yeni dövrə, onun çağdaş ədəbi prosesinə özünün həm baza dəyərləri, həm də dünya estetik fikrindən bəhrələndiyi elmi-nəzəri düşüncə ilə daxil olmuşdu. Hətta bu gün tənqiddə, eləcə də ədəbi prosesdə çox məsələlərin rəqursunun tapılmasına 90-cı illərin "pəncərə"sindən baxmaq lazım gəlir. Müstəqillik kimi tarixi nailiyyətimiz və bir-birinin ardınca baş verən gərgin, xaoslu proseslər - 90-cı illəri ilkin olaraq sə-

"Yazalım, özümüzü öyməyelim.."

ciyyələndirən bu iki amildir. Elə bu gün ədəbi prosesin diriliyini və dinamikasını təmin edən strategiyaları hazırlayan da sıraladığımız bu iki faktıdır. O mövzuları ki, ədəbiyyat gecikmiş də olsa yazıya alır və gecikmədən cəmiyyətə təqdim olunur, onları 90-cı illərin məlum hadisələri şərtləndirir. O prizmadan ki, hazırda ədəbiyyata yanaşırıq və ədəbi məhsula qiymət veririk, ilk növbədə, müstəqil mövqə nümayiş etdirib milli dəyər arayır, ondan bu günümüz üçün faydalı olan pozitiv müdaxilə tələb edirik. Çünki dərk etməli oluruq ki, ən böyük milli dəyər milli yaddaş özüdür və yaddaşını qoruyub hifz edən, bütün tarixi epoxalardan onu bütöv və salamat çıxarmağa qadir xalq öz sabahının sabitliyinə təminat verməlidir.

Amma bu gün yazıcının vuruşu, qovğası, dartışması özü ilə Mətni, lap elə deyək, içinin ədəbiyyat etalonu (əgər varsa) ilə olmalıyken, o, yenə qəzəbini tənqiddə tuşlayır. Tənqid yenə hədəfdədir, "atan yazarlardır", özü də yenə həm bəyənəməyərk, həm də umaraq atırlar. Bəlkə də dili olsaydı M.Cəlilin obrazısayaq sual etməkdən özünü saxlaya bilməzdi: "Məni niyə döyürsünüz?" Bəli, yazarlar zümrəsi tənqidi hədəf götürmədə, onun yoxluğundan, hətta bir şəxsə münasibətlərinin korlanması zəminində hər şeyin üstündən xətt çəkərək "tənqid xanımınınin çöküşündən" bəhs etmədə. Olsun, bu da bir mövqedir. Halbuki bir şəxsin zəif mətninə görə tənqid bütünlükdə ədəbiyyatın üzərindən xətt çəkməyə çalışmayıb. Bir anlıq yerləri dəyişilsə, tənqid üzünü ədəbiyyata tutub deyər bilər amma. Nəyi deyər, bilirsinizmi? Deyər ki, bu gün gözəlim ədəbiyyat bir ayağı sosializm qayığında, bir ayağı kapitalizm sahilində olan insana bənzəyir. Ümid edək ki, yaxın zamanlarda hər iki ayağını sahilə basıb müvazinətini bərpa edəcək. Ancaq bu, onun qarşıya qoyduğu məqsədləri gerçəkləşdirməsi üçün kifayət edəcəkmi? Axı, adından da göründüyü kimi, bədii mətnin, ədəbi fikrin başlıca qayəsi insana xidmət, insana məhəbbət olmalıdır. Ancaq indi daha çox kapitala

xidmət qayəsi ön plana çıxır. Belə bir misrə yadma düşür: "Sevgi bankında tükənməz kapitalımsan mənim..."

Doğrudan da, insanın yaddaşı çox qısa olmur. Elə buna görədir ki, yaxın keçmişdə canı-dildən sevdiyimiz "zəhmətkeş kütlələr" birdən-birə yadımdan çıxdı və Sabirin bu misrası yenə aktualıq kəsb etdi: "Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən deməyində!" Əvəzində kəskin nifrət və ikrah hissələri bəslədikləri, hətta qanını içməyə hazır olduqları kapitalistlər səmimi sevginin obyektinə oldular. Sosialist realizmin tənqid atəsinə tutduğu obyektə "bacarana can qurban" şüarı həyat devizinə çevrildi. Çağdaş ədəbiyyat sosial ədalətin bərpası naminə bütün bunların bədii təəcəssümünü verə bilərmi?

Torpaqlarımızın 20 faizi işğal altında olduğu zamanda bir körpənin göz yaşlarını belə silməyə qadir olmayan əsərlər, onların bəh-bəhlə keçirilən təqdimatları, imza günləri, müzakirələri kimə və nəyə lazımdır?!

Tənqidsə demir, çünki yaxşı bilir, ədə-

biyyatı fərdlər yaradır, o enerji və yaradıcılıq istedadı dövrün hansısa məqamında təzühür edəcəksə, zaman özü öz qəhrəmanını seçməyə qərar verəcəkdir. Tənqidi bu dedici-qoduların altından çıxarmaq istərkən, başa düşürəm və danmıram ki, bu gün fərdi baxışlar, fərqli nöqteyi-nəzərlər, oxucunu diksindirən bədii rakurs, düşündürücü tənqidçi mövqeyi az qala yox kimidir. Amma olanda belə buna dözümlülük nə qədərdir?

Tənqidin yoxluğundan, zəifliyindən bahs edənlər bilməlidirlər ki, onun bu günə düşməsinə suç həm də ədəbiyyatın, yazıcı mövqeyinin özündədir. Heç uzağa getmirəm. "Oxu zalı"nda ayda bir dəfə gerçəkləşən əsər müzakirəsi tənqidin gəlişməsinə, ədəbiyyatın inkişaf dinamikasında əhəmiyyətli addımlardan biri idi. O qədər ki, eyni vaxtda bir əsərə yönəldilən beş tənqidçi baxışı nəhayətində, yalnız ədəbi mətnin, yazıcının deyil, həm də tənqid elminin sələsət qazanmasını şərtləndirmiş olurdu. Amma sonda tənqidçi münasibətlərinə rəy bildirən yazarlar hansı mədəniyyətin daşıyıcısı olaraq çıxış edirdilər? Bir balaca, "sol" getdimi, tənqidçini diletant, sovet nəzəri düşüncəsinin qalığı, mentor ədalətli biri adlandırmaqdan çəkinməlidirlər.

Bu gün bədii mətni, prosesi dəyərləndirmədə qərəz, şəxsi münasibətlərin məhək daşına çevrilməsi faktı təəssüf doğurur. Sözlün həqiqi mənasında. Ədəbiyyata, ədəbi mətnə münasibətdə meyar yalnız obyektivlik və mətnin öz xüsusiyyətləri olmalıyken tənqidçi ədəbi fakta, ədəbi prosesə yanaşmada ədəbiyyatın maraqlarına xidmət etmək əvəzinə, nəinki xırda hissələrin əlində əsir olub qalır, özlüyündə istedadlı olan qələmini lazımsız məsələlərə bulaşdırmaqdan da yan keçə bilmir. Bir var istedadsızın ədəbiyyata kortəbii baxışı, profan yanaşması, bir də var, istedadlı birinin ədəbiyyatın yüksək dəyərlərinə xələf gətirməsi, ucuz münasibətlərə güriftar oluban heç vaxtlı dairədən çıxma bilməməsi. Bu, daha böyük problemdir, çünki birinci halda itki yalnız özündən gedir, öz için, mə-

nəvi dünyanı üçün ədəbiyyatı itirirsən, ikinci halda da itirirsən, amma bu zaman həm də ədəbiyyatın itkisinə çevrilirsən.

Ədəbi portallarda, mətbuatın ədəbiyyata ayrılan səhifələrində ədəbiyyatın mənafeyi nəinki güdülmür, hətta mövzuların şouya çevrilməsi, başlıqlara çıxarılan kontekstsiz adlar dəyərləri üstələməkdədir. Yaxud əksinə, çözülməsi təqib qılınan predmet eləcə sərlövhələrin cəlbədicisi başlığı olaraq qalır. Halbuki, indiki informasiya və çap bolluğu şəraitində yaradıcılıq problemlərinin hədsiz gərəklidir. Min ildir canımıza yerimş neqativlər təkrarını sürdürmədə. Tənqidçi fikrini ədəbi meyara çevirib ədəbi fikrin flaqmanı elan edirik. Daha sonra bir həmlədə hər şeyi alt-üst edib ona qarşı qaragüruh kompaniyasına başlayırıq. Gəlin danmayaq, bizdə hansısa gəncin AYB əleyhinə getməsi addımı daha böyük ajiotajla, maraqla qarşılanır, nəinki həmin gəncin sabah yazıb meydana qoyacağı mətn. Biz tənqidçinin əsəri dəyərləndirməsi o qədər də çəkimir, amma onun əleyhinə yazılan silsilə yazılar müzakirə predmetinə çevrilir. Zaman keçir, qışqırıqlar səngiyir, əski düşmənlər yenidən dosta çevrilir, qəzəb, kin, qərəzlə süslənmiş yazılar da unudulub gedir... o zaman ədəbiyyatın bu qovğalardan udduğu nə olur? Ədəbiyyat nədir ki?! İnsanın dünya, zaman, Tanrı və təbiətə bağlı düşüncəsinin sınırlarının böyütməsi üçün üz tutduğu müqəddəs məhrab! Axı insan pisliklərdən, yaramazlıqlardan sığortalanmayıb, o, əzabların pandora qutusunda, ədəbiyyatın həmişə əzabları yeməsində ona yol göstərən olub. Sovet sistemi dağıldıqdan sonra biz bu fikri də tarixin qalıqları altından çıxarıb ona özgə məzmun, mündəricə verməyə çalışdıq: Ədəbiyyat İnsan tərbiyə eləmir! O zaman ədəbiyyat nəyə xidmət edir? Hansı amala, hansı məfkurəyə, hansı düşüncəyə? Əgər çağın insanı onu gündəlik sarmış olan hər cür mənəvi-ruhsal-psixoloji deqradasiyadan, maddi-sosial anomaliyalardan qurtuluş üçün Ədəbiyyata sığınmayacağısa, orda öz huzurunu tapa bilməyəcəksə, o zaman bədii sənətin qayəsi hardan başlayıb harda bitir? Əgər durmadan artan kitablar, yazılan əsərlər sonucda insana yönəlik söz deməyə hasilə gəlmirsə, o zaman bəşəriyyət niyə hər zamanın qəhrəmanını yaratmağa çalışır, onunla öz dilində, düşüncəsində danışmağa çəba göstərir.

Hə, insan darıxır. Bu darıxmanın səbəbini Sokrat Tanrıdan ayrı düşməkdə görürdü. Sokrata görə, ruh Tanrıdan ayrılmaqdan öncə çox rahat imiş, heç bir ehtiyacı yoxmuş. Ona görədir ki, insanlar bu dünyada özləri üçün bir rahatlıq dairəsi yaradırlar və bu dairə müvəqqəti də olsa, Tanrı dərgahını əvəz edir. İnsanın öz evi üçün darıxmasının səbəbi də elə budur. Qədim romalılar deyirdilər ki, "Aydın altında yeni heç nə yoxdur" və ya "Hər bir yeni - yaxşıca unudulmuş köhnədir". Bizim bütün nəzəriyyələrimiz və "neo"larımız da belədir. Əgər haradasa yeni fikir demək mümkünsə, bu, yaqın ki, təkrar edilməz olan hər hansı bir canlı şəxsiyyət üzərində sağlam müşahidələrin nəticəsi kimi meydana çıxma bilər. Ona görə "sağlam" dedim ki, zənnimcə, bir çox ədəbiyyat və fəlsəfə "inciləri" xəstə təxəyyüllü insanların əyri təfəkkür güzgüsünün məhsulu olur. Dəbin meydan suladığı, gündəmə işləmək mexanizminin funksionallığı dövründə meyarları qoruya bilmiriksə, heç olmasa olanları yaramayacaq.

"Yazalım, özümüzü öyməyelim.."